

विपश्यना

साधकहरूका लागि
प्रेरणा पत्र

बुद्ध वर्ष २५३९

माघ २०५२

वर्ष ११ अ° १०

धम्मवाणी

यं त्वेव जञ्जा सदियो, सीलेन पञ्जायसुतेन चापि ।
तेनेव मेत्तिं कयिराथ सद्धिं, सुखावहो सप्पुरिसेन संगमो ॥

-इन्द्र समान गौत जातक

जसले शील प्रज्ञा र बहु श्रुतलाई आफ्नो अनुभवबाट जान्दछ
त्यस्तो व्यक्तिलाई मित्र बनाउनु पर्दछ । सत्पुरुषको संतसंग
बडो सुखदायी हुन्छ ।

पुक्कुसाति (३)

(गता°को बाँकी.....)

फलदायी मित्रता

शहर बाहिर भार्गव कुम्भकार (कुम्हाले) को एउटा सानो घर थियो । कुम्हालेलाई भाँडा बनाउनको लागि धेरै नै माटोको आवश्यक हुन्छ । त्यसैले शहर बाहिर जहाँ त्यसको सुविधा छ त्यहाँ उसको घर हुनु स्वभाविक हो । भार्गव कुम्हालेको नाम हो अथवा गोत्र हो, यस विषयमा जानकारी छैन जसको कारणले उसलाई यो नामले संबोधन गरिन्छ । हुन सक्छ, जसरी आजकल कुम्हालेहरूलाई प्रजापति भनेर भनिन्छ त्यसरी नै त्यो बेला भार्गव नामले बोलाईन्थ्यो, किनभने पुरानो साहित्यमा धेरै भार्गव कुम्हालेहरूको उल्लेख भएको पाइन्छ ।

जे होस, यो भार्गव कुम्हाले अत्यन्त श्रद्धालु थियो । साधु सन्तहरूको सेवा-टहल र सत्संगतमा रूचि राख्दथे । उनीहरूको सुख-सुविधाको लागि आफ्नो घर नजिक एउटा विश्रामशाला बनाई राखेको थियो, जुन कुम्भकारशालाको नामले प्रसिद्ध थियो । यसमा यात्री साधु-सन्यासी एक दुई दिनको लागि बस्न आउँदथे । कहिले भगवान बुद्ध त कहिले सारिपुत्र आदि त कहिले उनीहरूको शिष्य पनि वासका लागि यो कुम्हालेको विश्रामशालामा आउँदथे । आज पनि भगवान बुद्ध, सूर्य अस्ताएपछि यो कुम्हाले कहाँ आउनु भएको छ र भार्गव सित सोच्छ "भार्गव कुम्हाले म तिम्रो पाहुना घरमा रात बिताऊँ ? तिम्रीलाई बोझ लाग्दैन ?"

"लाग्दैन, भन्ते भगवान, मेरो लागि त यो अत्यन्त पुण्यको कुरा हुनेछ । कुम्भकारशालाको कोठा धेरै ठूलो छ । त्यसमा एकजना भन्दा बढी मानिस आरामले बस्न सक्छ । परन्तु भरखर एकछिन अघि एकजना श्रामणेरलाई त्यहाँ बस्नको लागि अनुमति दिएको छुँ उसलाई सोध्नुस् र उसलाई फरक नपरे भगवान सुखपूर्वक बस्नुस् ।"

भगवान कुम्भकारशालामा जानुभयो । त्यहाँ फाटेको चीवर लगाएको एकजना श्रामणेर बसेको थियो । गोरो वर्ण, अग्लो जीऊ,

ठूला आँखा, लामो नाक थियो । शीर र जुँगा-दाडीको काटेको रौं दुई-दुई औंला लामो थियो । योद्वाहरूको जस्तो फराकिलो छाती थियो । सलक्क परेका हात खुट्टा थिए । ज्यादै भव्य व्यक्तित्व थियो । भगवान उसलाई हेरेर मुसुकक हाँस्नु भयो । उहाँले सोध्नु भयो, "भिक्षु यो कोठामा म तिम्रीसंग एक रात बिताऊँ ? तिम्रीलाई बोझ हुँदैन ?"

"हुँदैन, आयुष्मान अलिकति पनि हुँदैन । कुम्भकारशालाको यो कोठा धेरै ठूलो छ । खुशीसाथ यहाँ रात बिताऊ । मलाई त पलेटी कसेर बस्नको लागि मात्र ठाउँ भए पुग्छ । तिम्री यहाँ सुखपूर्वक बस्न सक्छौ ।"

आसन बिछ्याएर भगवान एकातिर बस्नु भयो र ध्यान-मग्न हुनु भयो । अघिको भिक्षु पनि ध्यानमा बस्यो र तुरून्तै चौथो ध्यान समापत्तिमा समाधिस्थ भए ।

विस्तार विस्तारै रात बित्दै गयो । रातको पहिलो प्रहर बित्यो, दोश्रो प्रहर बित्यो, अब तेश्रो प्रहर बित्दैछ । पूर्णिमा थियो । सारा रात आकाशमा चन्द्रमाको किरण छाईरन्थ्यो । आँगनमा चाँदनी छाईरन्थ्यो खुल्ला झ्यालबाट चाँदनीको प्रकाश कोठामा प्रवेश भइरहेको थियो । भगवान बुद्ध र भिक्षुलाई चन्द्र किरणले स्पर्श गरिरहेको थियो । भगवान त बोधिरशिमले स्वयं प्रकाशमान नै थियो, भिक्षुको अनुहार पनि ध्यान समापत्तिले गर्दा उज्यालो थियो । चन्द्रमाको शीतल किरणले उनीहरू दुवै जनाको अनुहार अझ धेरै उज्यालो तुल्याइरहेको थियो । भिक्षु धेरै बेरसम्म हलचल नगरीकन अधिष्ठान आसनमा बसी रहे । तेश्रो प्रहरको बेलामा उसले आँखा खोल्थ्यो । भगवानले उतिर हेरेर मुसुकक हाँस्नु भयो र उहाँले सोध्नु भयो -

"भिक्षु तिम्री को प्रति आश्रित भएर गृहत्यागी भएका हो ? तिम्रो शास्ता को हो ? आचार्य को हो ? कसबाट उपदेशित धर्म तिम्रीलाई मन पर्छ ?"

"आयुष्मान, संसारमा सम्यक् सम्बुद्ध उत्पन्न हुनुभएको छ, जसको कीर्ति चारैतिर फैलिएको छ । म उही शाक्यमुनी भगवान गौतम बुद्धको आश्रय लिएर घरबाट बाहिर निस्केको हुँ । ऊहाँ नै मेरो शास्ता हुनुहुन्छ । ऊनैबाट उपदेशित धर्म मलाई मनपरेको छ ।"

“भिक्षु, के तिमीले आशु शास्तालाई कहिले देखेका छौ ? देख्यौ भने के चिन्न सक्छौ ?”

“देखेको छैन, आयुष्मान ! चिन्ह सकिदैन । मैले उनलाई कहिले देखेको छैन ।”

“यो बेला तिम्रो शास्ता कहाँ छ ?”

“यहाँ आएपछि थाहा पाएँ कि वहाँ श्रावस्तीको जेतवन विहारमा बसीरहनु भएको छ । बाटोमा म जेतवन विहारको अगाडिबाट आएँ, तर त्यसवेला त ठानेको थिएँ कि उहाँले मगधमा सम्बोधि प्राप्त गर्नु भएको थियो, त्यसैले मगधमा नै रहनु भएको होला । अब उहाँलाई भेट्नको लागि फेरी ४५ योजन श्रावस्ती तर्फ फर्कनु पर्छ ।”

भगवान फेरी मुसुक हाँस्नु भयो । उनले आशु बोधि चित्तले देख्नु भयो कि भिक्षुको आयु ज्यादै थोरै बचेको छ । सूर्योदयको केही समयपछि उसको शरीरच्युति हुनेछ । मेरो निमित्त नै यो प्रव्रजित भएको छ । ज्यादै योग्य पात्र छ । धेरै जन्मको पुण्यको पारमिताको धनी छ । विपश्यना सिकायो भने अहिले नै विमुक्तिको उच्च अवस्था प्राप्त गर्नेछ । त्यसैले उहाँले ज्यादै करुण चित्तले भन्नुभयो,

“उसोभए भिक्षु, ध्यान दिएर सुन । म तिमीलाई धर्म देशना दिन्छु ।”

कस्तो आकर्षण थियो भगवानको करुणायुक्त वाणीमा कि भिक्षुले नकार्न सकेन । उनले भन्यो, “ठीक छ आयुष्मान ।” एकचित्त भएर भगवानको कल्याणी वाणी सुन्न थाले ।

पूर्व जन्मदेखिको अभ्यासको कारणले स्वर्णपत्रमा आनापान साधनाको वर्णन मात्र पढेर उस्ले स्वतः चौथो ध्यान समापत्तिको अनुभूति गरी सकेको थियो । भगवानले अब उनलाई धातु विभंगको बारेमा बुझाउँदै विपश्यनाको गहिराईमा उतार्नु भयो ।

पृथ्वी, अग्नि, जल, वायु, आकाश-यी पाँच भौतिक तत्व हुन् र विज्ञान, यो एक मानसिक तत्व हो । यी छः तत्वको समुच्चय नै मनुष्य हो । यी छः लाई विभाजन गरेर धातु अर्थात् यिनको धर्म-स्वभावलाई अनुभूतिको स्तरमा थाहा पाउनु धातु विभंग हो । यी छः तत्वका अतिरिक्त आँखा, कान, नाक, जिब्रो, छाला र विज्ञान (मन) का छः इन्द्रियहरू र यिनीहरूको आ-आशु विषयसितको संस्पर्शले उत्पन्न हुने सुखद-दुखद अथवा असुखद-अदुखद संवेदनाको अठार प्रकारको अनुभूतिमा विचरण गरिरहने स्वभावलाई विभाजित गर्दै हेर्नु यिनीहरूलाई म, मेरो र मेरो आत्मा नमानीकन मिथ्या अहंको भ्रम-भ्रातिजनक मरिचिकाबाट मुक्त हुनु, मिथ्या मान्यताको जंजालबाट छुटकारा पाउनु यही विपश्यनाको विभंग साधना हो । यी साधना द्वारा निरंतर अनित्यबोधिनी संप्रज्ञानमा अधिष्ठित रहनु अर्थात् स्थितप्रज्ञ बनीरहनु, इन्द्रियजगतको अनित्य र इन्द्रियातीतको नित्य

स्वभावको सत्यलाई आशु अनुभवले थाहा पाएर सत्यमा अधिष्ठित रहनु, मिथ्या अहंभावबाट उत्पन्न हुने राग-द्वेष र मोह जस्तो विकारलाई त्याग्नमा अधिष्ठित रहनु र विकार विमुक्तिद्वारा प्राप्त चित्तको शान्तिमा अधिष्ठित रहनु यही धातुविभंग उपदेशको चार प्रमुख उद्देश्य हो ।

भगवान जब यी उपदेशलाई पालैसित सम्झाउँदै जानुभयो, पुक्कुसातिले लोकीय ध्यानलाई संप्रज्ञानसित जोडेर लोकोत्तर ध्यानमा बदल्दै लगे र अब उनको समाधि खाली ध्यान समापत्तिसम्म मात्र सिमित रहेन । संप्रज्ञानको विपश्यनाद्वारा अधोगतिको सम्पूर्ण संस्कारलाई नाश गरेर ऊ पहिले स्रोतापत्तिको निर्वाणिक फल-समापत्तिको अनुभूतिमा उत्र्यो र त्यसपछि सगदागामीको फल-समापत्तिमा उत्र्यो ।

भगवानले बुझाउँदै जानुभयो र साथसाथै मैत्रीधातु, धर्मधातु र निर्वाणधातुले सबै वातावरण आप्लावित तुल्याउँदै गइरहेछ । श्रद्धालु पुक्कुसातिले खाली सुनीमात्र रहेन, भित्र-भित्र विपश्यना साधनाद्वारा धनीभूत सत्यलाई चिर-फार गर्दै बाँकी बचेको कर्म संस्कारलाई उत्खनन गर्दै गइरहेछ ।

चन्द्रमा आशु चाँदनी रश्मिलाई समेटेर पश्चिमी क्षितिजतर्फ अस्ताइरहेछ । सूर्य आशु सुवर्ण-रश्मिलाई छुँदै पूर्वी क्षितिजबाट उदाई रहेछ । यसैबेला पुक्कुसाति भगवानको महाकारुणिक धर्मतरंगको बल प्राप्त गर्दै, विपश्यनाको सूक्ष्म गहिराईतर्फ अग्रसर भइरहेछ । अचानक उनलाई चौथो ध्यान समापत्तिको साथसाथै प्रथम निरोध समापत्तिको निर्वाणिक अनुभूति भयो । उनलाई अनागामी-फल प्राप्त भयो ।

यी निरोध समापत्तिबाट उठेपछि कृतज्ञता विभोर भयो । यस्तो मुक्तिदायिनी विपश्यना भगवान बुद्धले बाहेक अरु कसैले सिकाउन सक्दैन । अवश्य यी भगवान बुद्ध नै हुन् । यस्तो विचार मनमा आउनासाथ उनको मुखबाट हर्षको उद्गार निस्क्यो ।

“ओहो ! मैले आशु शास्ता पाएँ, सुगत पाएँ, सम्यक् सम्बुद्ध पाएँ ।” यति भनी पुक्कुसातिले आशु शीर भगवानको चरणमा राखे । अनि दायाँ काँधलाई खुल्ला राखेर आशु उत्तरासन अथवा उर्ध्व वस्त्रलाई बायाँ काँधमा राख्दै (यो त्योबेलाको सम्मान प्रदर्शन थियो) हात जोड्दै बोले- “भन्ते भगवान ! अन्जानमा मबाट ज्यादै ठूलो अपराध हुनगयो । मैले आशु अज्ञान अवस्थामा, मूढ अवस्थामा तपाईंलाई चिन्ह सकेन, यसैले तपाईंलाई आयुष्मान शब्दले सम्बोधन गरेर मैले अत्यंत अकुशल कर्म गरें । (पद अथवा उमेरमा कान्छो ब्यक्तिका लागि आयुष्मान शब्द उपयोग हुन्थ्यो ।) भगवान मेरो यो अपराधको लागि क्षमा गर्नुस् । भविष्यमा मबाट यस्तो भूल हुनेछैन ।”

“भिक्षु, अन्जानमा गरेको आशु भूल तिमीले स्वीकार गर्नु । यसको उचित प्रतिकार गर्नु । आर्य धर्म-विनयमा यो

प्रगतिको लक्षण हो, जब कसैले आँसु भूल स्वीकार गर्दछ, त्यसको प्रतिकार गर्दछ र भविष्यमा नदोहोच्याउने संकल्प गर्दछ ।”

“भगवान, मलाई तपाईंबाट उपसंपदा प्राप्त होस् ।”

“भिक्षु, के तिमीसंग परिपूर्ण पात्र-चीवर छ ?”

“छैन भन्ते, परिपूर्ण छैन ।”

“भिक्षु, अपूर्ण पात्र चीवर भएकोलाई तथागतले उपसंपदा दिदैन ।”

तब आयुष्मान पक्कुसाति भगवानको बचनलाई नमस्कार गर्दै, आसनबाट उठेर भगवानलाई नमस्कार गर्दै, उनलाई प्रदक्षिणा गरे र पात्र-चीवरको खोजमा शहरतर्फ बढे ।

सूर्योदय हुनासाथ नगरद्वार खोलियो । शहरको एक दुईजना नागरिक र भिक्षु बाहिर आए त भार्गव कुम्हालेको अतिथिशालामा अप्रत्याशित तवरले भगवान देखे । उनीहरूले भगवानलाई सादर अभिवादन गरे । केही मानिस दौड्दै महाराज विम्बिसारकहाँ पुगे । ऊ पनि तुरुन्तै भगवानको सेवामा आए । भगवानलाई पंचांग प्रणाम गर्दै भार्गव कुम्हालेको अतिथिशालामा बसे ।

यतिकैमा सूचना आयो कि पात्र-चीवरको खोजीमा निस्केको भिक्षुको एउटा दुर्घटनामा मृत्यु भयो ।

भगवानले भन्नु भयो कि त्यो व्यक्ति गंधार नरेश थियो, जो आँसु मित्रको धर्म-संदेश पाएर राजपाट त्यागी प्रव्रजित हुनको लागि मगध आएको थियो । पुक्कुसाति समझदार थियो । ऊ परम सत्यान्वेषी थियो । जसै जसै शुद्ध धर्म सुन्दै गए, स्थूलबाट सूक्ष्म सत्यतिर अग्रसर हुँदै मुक्तिर्त अघि बढ्दै गए । धर्मलाई बुझ्न र धारण गर्नमा कुनै कसर रहेन । कुनै शंका देखा परेन । आज रातीमात्र उनले विपश्यना साधनाद्वारा अनागामी फल प्राप्त गरे जसबाट उनको सबै अवरभागीय संयोजन-बंधन छुट्यो । अब ऊ ओपपातिक ब्रम्हलोकमा जन्मेको छ । त्यहाँ विपश्यना गर्दा गर्दै अर्हत फल प्राप्त गर्नेछ र त्यही शरीर त्यागेपछि परिनिर्वाण फल पाएर समस्त लोकको भवभ्रमणबाट सँधैको लागि विमुक्त हुनेछ ।

विम्बिसार आँसु अदृश्य मित्रको खबरले दुःखी त भए, तर तुरुन्तै नै उनको दुःख आनन्दमा परिणत भयो जब उनले सुन्यो कि उनको मित्र अनागामी फल प्राप्त गरेर मृत्यु भएको छ । उनलाई लाग्यो कि उनको धर्म-संदेश ज्यादै नै योग्य व्यक्तिसम्म पुग्यो र ऊ भगवान र विपश्यनाको संपर्कमा आएर उचित लाभान्वित भए ।

विम्बिसारले भगवानको वाणी सुनेर प्रसन्नता व्यक्त गरे । तीन पल्ट “साधु, साधु, साधु” भनेर उनको चरणमा नमस्कार गरे ।

साँच्चै उनको धर्म - मैत्री सफल भयो सार्थक भयो । उनको मित्रको मंगल भयो, कल्याण भयो । यस्तो मंगल कल्याण सबैको होस् ।

(साभार: विपश्यना हिन्दी पत्रिका,
जेष्ठ पूर्णिमा १९९१)

कल्याण मित्र
स.ना.गो.

बाल-बालिकाका लागि

शीलवानको संगत

धेरै समय पहिला एकदेशमा ब्रम्हदत्त नामको राजा राज्य गर्दथ्यो । त्यस राज्यको नगर बाहिर ठूलो श्मशान थियो । त्यस श्मशानमा थुप्रै कुरुर रहन्थे । ती कुरुरका एक नाइके थिए । नाइकेको आँसु टोलीको राम्ररी हेरविचार गर्दथ्यो ।

एक दिन राजा ब्रम्हदत्तलाई शिकार खेलन मन लागेछ । उनी एकदम सजीसजाउ रथमा बसेर शिकार गर्न जंगलमा गए । रथमा अनेक किसिमका रंगले सजाइएको थियो, घोडाका राम्रा अलंकृत लुगा थिए । रथमा प्रयोग गरेका छालाका सामान पनि अति आकर्षक देखिन्थे । दिनभरीको शिकार पछि राजा साँझपख दरवार फर्के र रथ बाहिर बाँधिदिए । त्यो रात जोड्ने पानी पन्यो र रथ भिज्यो । दरवारमा पहरेदारहरू थिए र रक्षाको लागि कुरुर पनि छोडिएको थियो । पानीबाट बचन ती कुरुरहरू रथ मुनि घुसे र रथमा प्रयोग गरेका छालाका सामानहरू खाइदिए । यो थाहापाए पछि राजा ब्रम्हदत्त रिसले चुर भए र उनले देशका सबै कुरुर मार्ने हुकूम दिए । कुरुरहरूलाई विपत्ति आइलाग्यो । जहाँ जहाँ कुरुर भेटियो, ती मारिन्थे । बचेका कुरुर सबै मिलेर सहयोगको लागि श्मशानको नाइके कुरुर कहाँ पुगे । सबै घटना सविस्तार सुनेपछि नाइके कुरुरले केही क्षण सोचे “राती पहराको समयमा त बाहिरका कुरुर दरवार भित्र गएर खाने सम्भावना छैन, यो काम त अवश्य पनि राजदरवारका कुरुरहरूको नै हुनुपर्छ, तर बाहिरी कुरुर मात्र मारिदैंछ, यो त सरासर दुर्वलमाथि अन्याय भयो म असली चोर पत्तालगाएर यस विपत्तीबाट आँसु समूहलाई बचाउँछु” भनी अठोट गर्‍यो र आँसु साथीहरूलाई सान्त्वना दिँदै भन्यो, “साथी हो, तिमीहरू नडराऊ, म राजालाई सम्झाउँछु, जबसम्म म फर्किँदैन तिमीहरू यहीं बस्नु” भनेर नाइके कुरुर दरवार तर्फ लागे ।

नाइके एकदम होशीयारी पूर्वक निस्के । सबैलाई छलेर उ दरवार भित्र घुसे । जसोतसो न्यायालयको सभाकक्षमा पुगे । परिषदका सदस्यहरू कुरुर धपाउन थाले, नाइके कुरुर सबैलाई छलेर राजसिंहासन मुनि घुसे । त्यहाँ एकछिन आरामको स्वास फेरे । राजा रिसले चुर थियो । एकछिन पछि सभा शान्त भयो । त्यसै मौकामा आसन मुनिबाट निस्केर बिनम्र स्वरमा राजालाई प्रणाम गर्दै भने, “राजन के तपाईंले सबै कुरुरलाई मार्ने आदेश दिनु भएको हो ?”

“हो ।”

“राजन्, तिनीहरूको के अपराध छ ?”

“तिनीहरूले मेरो रथको छाला खाईदिए ।”

“के तपाईंलाई कुन चाँहि कुरुरले खाएको भन्ने थाहा छ ?”

“थाहा छैन ।”